

ΣΑΒΒΑΣ, ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου οἱ Miklosich - Müller δημοσιεύουν τὴ διαθήκη κάποιου καθηγούμενου Σάββα¹. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἔγγραφο ἀκέφαλο, χωρὶς καμιά ἀπολύτως χρονολογικὴ ἔνδειξη. Οἱ Miklosich - Müller τὸ δημοσιεύουν ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰώνα, μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ χαρτῶο αὐτὸ ἔγγραφο σώζεται στὸ πρωτότυπο καὶ ὅτι ἡ γραφή του ἀνήκει στὸ τέλος τοῦ ΙΓ' αἰ. ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΔ' ².

Ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω³, τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι γραμμμένο σὲ χαρτί, διαστ. 0,913 × 0,242, ἔχει χρῶμα ὑποκίτρινο πρὸς τὸ καστανὸ καὶ ἐκολλήθηκε κάποτε πάνω σὲ ἄλλο χαρτί. Διατήρηση πολλὰ μέτρια: κηλίδες ἀπὸ τὴν ὑγρασία, σχισμὲς ἀπὸ τὴν πολυκαιρία. Οἱ ὑπογραφεὲς στὸ τέλος τοῦ ἐγγράφου εἶναι μὲ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ ἔγραψε καὶ τὸ κείμενο. Πολλὲς συντμήσεις. Σημειώματα: πίσω: α') (γραφή ΙΗ' - ΙΘ' αἰ.) ἴσον διαθήκης ἀναρχον καὶ ἀνευ ἔτους, ἀρχαῖον ὅμως [ἔχει διαγραφῆ]. β') (γραφή Σακκελίωνος) Ἀντεγράφη - Διαθήκη Σάβα καθηγούμενου τῆς μονῆς καὶ κτήτορος τοῦ Ἀσωμάτου. Ἔστι δὲ ὁ τῆς γραφῆς χαρακτήρ τῆς ΙΓ' τελευτώσης ἢ τῆς ΙΔ' ἀρχομένης ἑκατονταετηρίδος.

Τὸ σωζόμενο σήμερον τιμῆμα τῆς Διαθήκης περιέχει κατάλογο κωδικῶν καὶ σκευῶν ποὺ ὁ καθηγούμενος Σάββας χαρίζει στὴ μονὴ Πάτμου. Ἀκολουθοῦν συμβουλές του πρὸς τοὺς μοναχοὺς (νὰ ὑπακούουν στὸν καθηγούμενον κλπ.) καὶ ἀπαρίθμηση τῶν ἐξόδων καὶ κόπων τοῦ Σάββα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡγουμενείας του καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἴδρυ-

1. Miklosich - Müller, Acta et Diplomata... τόμ. 6, σελ. 241 - 246, ἀρ. 104. (Δηλώνεται στὸ ἐξῆς μὲ τὰ ἀρχικά MM).

2. MM σελ. 246: Archetyp[um] chartac[eum] flor. II, nro 14. scriptum exente saec. XIII aut ineunte saec. XIV [...].

3. Τὸ ἔγγραφο τὸ μελέτησα ἀρχικὰ κατὰ τὴ μετάβασή μου στὴ μονὴ τῆς Πάτμου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1963. Εὐχαριστῶ τὸν καθηγούμενον καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου γιὰ τὴ φιλοξενία τους καὶ τὴ θερμὴ συμπαράστασή τους στὸ ἔργο μελέτης καὶ ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς ποὺ ἔχει προγραμματίσει τὸ ὑπὸ τὸν καθηγ. Δ. Α. Ζακυθινὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἰρευνῶν τοῦ Βασιλικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν.

ση τῆς μονῆς τοῦ Ἀσωμάτου. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὁ Σάββας ὑπενουμίζει τοὺς κόπους του γιὰ νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο βασιλιὰ Ἀλέξιο *σιγιλλοχρυσόβουλλον χάριν τῆς μονῆς* (βλ. παρακάτω λεπτομέρειες). Τέλος ὁ Σάββας φροντίζει γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τῆς μονῆς Ἀσωμάτου ποὺ ὁ ἴδιος, ὅπως εἶδαμε, ἱδρυσε. Τὸ ἔγγραφο ὑπογράφουν: α) ὁ Σάββας, καθηγούμενος τῆς μονῆς Πάτμου, β) ὁ Νεόφυτος ὁ γενόμενος ἡγούμενος τῆς αὐτῆς μονῆς, γ) ὁ μοναχὸς Γρηγόριος οἰκονόμος τῆς αὐτῆς μονῆς καὶ δ) ὁ μοναχὸς Λαβρόντιος τῆς αὐτῆς μονῆς.

Ἀξίζει νὰ ποῦμε πὼς στὸ ἔγγραφο τοῦτο ἀναφέρονται ὡς «γέροντες» πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ μοναχοὶ ὀφείλουν νὰ συμπεριφέρονται μὲ ταπεινώσιν καὶ ὑποταγήν: ὁ γέρον κῦρις Νεόφυτος, ὁ μοναχὸς κῦρις Γρηγόριος καὶ ὁ μοναχὸς κῦρις Λαβρόντιος. Γίνεται ἀκόμη λόγος γιὰ δύο ἄλλους μοναχοὺς, τὸν Λουκά καὶ τὸν Θεόκτιστο, ποὺ ὁ Σάββας ὀρίζει ἐπόπτες στὴ μονὴ Ἀσωμάτου.

Καμιὰ ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἀκέφαλου αὐτοῦ ἐγγράφου τοῦ ἀρχιεῖου τῆς μονῆς Πάτμου: πρόκειται γιὰ κτητορικὴ διαθήκη. Δὲν εἴμασθε σὲ θέση νὰ ποῦμε ἂν τὸ σωζόμενο ἔγγραφο εἶναι τὸ πρωτότυπο ἢ ὄχι. Οἱ ὑπογραφὲς καὶ τὸ κείμενο ἔχουν γραφῆ, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὸ ἴδιο χέρι. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπῆρχε πάνω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀκέφαλου σήμερα ἐγγράφου ἢ ιδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ καθηγούμενου Σάββα¹, ὅποτε τὸ ἔγγραφο θὰ ἦταν πρωτότυπο.

Γιὰ τὴν χρονολόγηση τῆς διαθήκης αὐτῆς καὶ τὸν καθορισμὸ τῆς ταυτότητος τοῦ καθηγούμενου Σάββα μᾶς βοηθοῦν πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ διαθήκη, ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ τῆς Πάτμου καὶ ἀπὸ ὀρισμένες φιλολογικὲς πηγές — ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς αὐτῆς —, κείμενα στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ κάποιον «καθηγούμενον Σάββα». Αὐτὰ εἶναι κυρίως:

α) Ἐγκώμιο τοῦ Ἀθανασίου, πατριάρχου Ἀντιοχείας, στὴν ἀνακομιδῇ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου², ἱδρυτῆ τῆς μονῆς Πάτμου.
β) Ἡ διαθήκη τοῦ Θεοκτίστου³, καθηγούμενου τῆς ἴδιας μονῆς.
γ) Χρυσόβουλλα καὶ προστάξεις σχετικὰ μὲ τὴν παροχὴ σιταριοῦ στὴ μονὴ

1. Στὸ κείμενο τῆς διαθήκης τοῦ καθηγούμενου Πάτμου Θεοκτίστου (MM σελ. 106) προτάσσεται μὲ τρεμάμενο χέρι ἢ φράση: ὁ εἰτελής Θεόκτιστος μοναχὸς ὁ τῆς Πάτμου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει σὲ ἄλλα ἀνάλογα κείμενα, λ.χ. στὴ διαθήκη τοῦ Χαρίτωνος, μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας καὶ «πρώτου» τοῦ ἁγίου Ὁρους, τοῦ 1378 (P. Lemerle, Actes de Kutlumus, Παρίσι 1945, σελ. 135, ἀρ. 36).

2. Τὸ κείμενο ἐκδίδουν οἱ Σακκελίωv - Βοῦνης, Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου [...] Χριστοδοῦλου [...], Ἀθῆναι 1884, σελ. 134 - 162.

3. MM σελ. 106 - 110, ἀρ. 27.

Πάτμου από την Κρήτη¹. δ) 'Η διαθήκη του όσιου Χριστοδούλου². ε) 'Ανέκδοτος κατάλογος έγγραφων του αρχείου τής μονής Πάτμου που έχουν χαθῆ³.

Στό ἐγκώμιο του 'Αθανασίου για τον όσιο Χριστόδουλο — που γράφτηκε τὰ μέσα του ΙΒ' αἰ.⁴ — σημειώνεται (§ κς') ὅτι ὁ Χριστόδουλος ἔστειλε στην Πάτμο από την Εὐβοία, ὅπου βρισκόταν τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, τὸν «δοκιμώτατον μαθητήν» του Σάββα για νὰ προετοιμάση τὴν ἐπάνοδο τῶν μοναχῶν στό νησί, που τὸ εἶχαν ἐγκαταλείψει ἐξ αἰτίας τουρκικῶν ἐπιδρομῶν. Τονίζεται μάλιστα ὅτι ὁ Σάββας τότε πῆρε μαζί του (ἀπὸ τὴν Εὐβοία) καὶ ὅλα τὰ βιβλία του όσιου: Σάββας οὗτος ἦν ὁ ἀοίδιμος, ὁ καὶ τῆσδε τῆς καθ' ἡμᾶς μονῆς κατὰ καιρὸν π ρ ο σ τ α τ ε υ σ α ς⁵ ἐμπειρικώτατα⁶. 'Απὸ τῆ φράση τούτη συμπεραίνουμε: 1) ὅτι ὁ Σάββας αὐτὸς ἔγινε καθηγούμενος τῆς μονῆς 'Ιωάννου του Θεολόγου, 2) για νὰ τὸ γνωρίζη αὐτὸ ὁ ἐγκωμιογράφος 'Αθανάσιος, ἡ ἐκλογή του Σάββα ὡς καθηγούμενου θὰ ἔγινε π ρ ἰ ν ἀπὸ τῆ σύνταξη του 'Εγκωμίου, δηλ. πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα του ΙΒ' αἰώνα — καὶ μάλιστα ἀρκετὰ νωρίτερα, για νὰ δικαιολογητῆ ἡ φράση του ἐγκωμιογράφου *κατὰ καιρὸν προστατεύσας*.

“Ὅσα παραδίδει ὁ 'Αθανάσιος για τὴν ἀποστολὴ του Σάββα στην Πάτμο κλπ. ἐλέγχονται ἀνακριβῆ. Καὶ τοῦτο γιατί ὁ ἴδιος ὁ Χριστόδουλος, ἐνῶ μιᾶ διεξοδικὰ για τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης του⁷, δὲν ἀναφέρει πουθενὰ τὸν Σάββα — ὅπως θὰ συνέβαινε ἂν τὸ ἐπεισόδιο ἦταν πραγματικό, ἀφοῦ σχετίζεται ἄμεσα με τὴ διάσωση τῶν «βιβλίων» του, για τὰ ὁποῖα ἰδιαίτερα μεριμνᾷ ὁ όσιος. 'Αντίθετα τονίζει ὁ Χριστόδουλος: ...εἰσὶ δὲ οἱ καταλειφθέντες μοναχοὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῇ Πάτμου Νεόφυτος μοναχός, 'Ιωάννης μοναχός, Σάββας μοναχός⁸... Καὶ παρακάτω: σὺν τούτοις πᾶσι καὶ τὰ βιβλία μου (καθὼς ἡ ἀπογραφή αὐτῶν περιέχει, ἢ καὶ ὑπεργράφη οἰκειοχείρως παρ' ἐμοῦ) πάντα ἵνα εἰσὶ

1. Βλ. ἐδῶ παρακάτω, σελ. 219 - 222.

2. ΜΜ σελ. 81 - 85, ἀρ. 20.

3. Βλ. Ε. Βρανούση, 'Ανέκδοτος κατάλογος έγγραφων τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς (ΙΒ' - ΙΓ' αἰ.), «Σύμμικτα» Κ.Β.Ε., σελ. 137 - 162.

4. Για τὴ χρονολόγησή του κειμένου βλ. τὴ μελέτη μου, που θὰ δημοσιευτῆ προσεχῶς: «Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα του όσιου Χριστοδούλου. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι», [σελ. 62 κέ.].

5. «προστατεύσας» ἀπὸ τὸ ρῆμα προστατεύω = to be leader or ruler (Liddell - Scott).

6. 'Εγκώμιον 'Αθανασίου, ἔκδ. Βοῖνη, σελ. 154.

7. Διαθήκη όσιου Χριστοδούλου, ΜΜ σελ. 83· κωδικέλλος, ΜΜ σελ. 87.

8. ΜΜ σελ. 83.

ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῇ τῆς Πάτμου, ἦντινα ἀπογραφὴν τῶν ἱερῶν δέλτων δέδωκα τῷ ῥηθέντι παιδί μου πνευματικῶ, κυρῶ Θεοδοσίῳ...

Δὲν ξέρομε ἂν ὁ Σάββας αὐτός, ποῦ ἔμεινε στὴν Πάτμο νὰ φυλάξῃ ὅσα οἱ μοναχοὶ τῆς Πάτμου δὲν μποροῦσαν νὰ πάρουν μαζί τους φεύγοντας γιὰ τὴν Εὐβοία, εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Σάββα τῆς διαθήκης. Ὡστόσο εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Χριστόδουλος δὲν τοῦ ἐμπιστεύτηκε τὰ βιβλία του. Τὸ λογικότερο θὰ ἦταν τὰ χειρόγραφα αὐτὰ νὰ παραδοθοῦν στὸν χαριστικάριο τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου Θεοδόσιο, ποῦ ἔμελλε νὰ γίνῃ καθηγούμενος τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἄλλωστε καὶ ὁ Χριστόδουλος παρέδωσε στὸν Θεοδόσιο κατάλογο τῶν χειρογράφων αὐτῶν: γιὰ νὰ μπορῇ νὰ ἐλέγξῃ ἂν τὰ χειρόγραφα ἔφτασαν στὰ χέρια του.

Ὅπως δὲ φανῇ παρακάτω, ὑπῆρξε στὴν Πάτμο καθηγούμενος Σάββας, κάτοχος μάλιστα ἀξιόλογης βιβλιοθήκης (μόνο στὸ σωζόμενο σήμερα μέρος τῆς διαθήκης του γίνεται λόγος γιὰ 30 χειρόγραφα).

Τὸ «σιγιλλοχρυσόβουλλον» τοῦ Ἀλεξίου. Στὴ διαθήκη τοῦ Σάββα ἀναφέρεται ἡ παραχώρηση σιταριοῦ στὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο :

... οὐκ ὀλίγα κοπιάσας καὶ ἀγωνισθεὶς [=ἐγὼ ὁ Σάββας] ... καὶ εἰς τὸ οὐδαμνόν [sic] σιγιλλοχρυσόβουλλον τοῦ ἀοιδίμου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου, τοῦ λαμβάνειν ἐτησίως τὴν μονὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης σίτον μοδίους τριακοσίους καὶ ν ο μ ι σ μ α τ α κδ', ἢ [sic] τάχα καὶ ἡμεῖς πολλὰ βιάσαντες τοῦτον, ἐπέκεινα τῆς δόσεως ταύτης οὐκ ἐπένευσε τούτῳ ὁμοῦ, ὡς θεὸς εὐδόκησε καὶ ὁ ἡγαπημένος τούτῳ καὶ δέδωκεν καὶ λαμβάνει ταῦτα ἡ μονὴ θεοῦ χάριτι¹...

Ἡ περικοπὴ αὐτὴ τοῦ κειμένου εἶναι βασικὴ γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ ἐγγράφου μας καὶ γιὰ τὴν ταύτισιν τοῦ μοναχοῦ Σάββα.

Σχετικὰ μὲ τὴν παροχὴν σιταριοῦ στὴ μονὴ Πάτμου ἀπὸ μέρους τῆς Κρήτης εἶναι γνωστὰ τὰ ἀκόλουθα²:

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνός (1081 - 1118), ποῦ εἶχε ἐπιτρέψει στὸν Χριστόδουλο τὴν ἔδρυσιν τῆς μονῆς Πάτμου τὸν Ἀπρί-

1. Παρὰ τὸ τὸ χωρίον σύμφωνα μὲ νέα ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου. Σημειώοντες διαφορὰς τῶν MM (σελ. 344): τὴν μονήν: om. MM || μοδίους τριακοσίους: μόδια τριακόνα MM || ἐπέκεινα: ο... [ἐ]κεῖνα MM || οὐκ ἐπένευσε τούτῳ: οὐκ ἐπένευεν [τ]ούτῳ MM || θεός: ὁ θεός MM || καὶ δέδωκεν: καί...εν MM.

2. Βλ. σχετικὰ Ε. Βρανούση, Πατριακὰ Β' - Πρώσταξις Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου - Χρονολογικὰ καὶ προσωπογραφικὰ ζητήματα, Χαριστήριον εἰς Ἀν. Ὀρλάνδον, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1964, σελ. 78 - 97.

λιο τοῦ 1088¹, παραχώρησε μεταξύ ἄλλων στοὺς μοναχοὺς τοῦ ἄγονου νησιοῦ τὸ δικαίωμα νὰ λαβαίνουν ἀπὸ τὴν Κρήτη κάθε χρόνο 300 μοδίους σιτάρι. Τοῦτο συνέβη λίγον καιρὸ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδρυτῆ ὀσίου Χριστοδοῦλου² καὶ ὕστερα ἀπὸ ἐκκλήση τῶν μοναχῶν Ἰωσήφ Ἰασίτη καὶ Θεοκτίστου. Γιά τὸ σκοπὸ αὐτὸν ὁ Ἀλέξιος εἶχε ἀπολύσει τότε (μετὰ τὸ 1093 καὶ ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1118) *χρυσόβουλλον λόγον*, πὺ δὲ σώζεται σήμερα³.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰασίτη, ἄλλοι μοναχοὶ πέτυχαν ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο τὴν ἀπόλυση ἄλλου ἐγγράφου. Μὲ βάση τὸ νέο αὐτὸ *χρυσόβουλλον σιγίλλιον* ἢ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου λάβαινε ἀπὸ τὴν Κρήτη, πέρα ἀπὸ τοὺς 300 μοδίους σιταριοῦ, καὶ τὸ ποσὸ τῶν 24 χρυσῶν νομισμάτων⁴. Καὶ τὸ ἐγγραφο αὐτὸ ἔχει χαθῆ. Ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ καθορίσουμε πότε ἀκριβῶς εἶχε ἀπολυθῆ⁵. Οἱ συνθῆκες, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες χάθηκε τὸ ἐγγραφο τοῦτο, γίνονται λίγο - πολὺ γνωστὲς τώρα: Στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς βρέθηκε τελευταῖα παλιὸς κατάλογος 200 περίπου ἐγγράφων τῆς μονῆς. Ἀνάμεσα στὰ ἐγγραφα αὐτὰ περιγράφεται καὶ ἕτερον [ἐγγραφο] *περὶ τῶν εἰκοσιτεσσάρων τρικεφάλων*, ἐκεῖ ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἐγγραφο σχετικὰ μὲ τὴν παροχὴ σιταριοῦ ἀπὸ τὸ ἀκρόστιχον τῆς Κρήτης. Ὁ κατάλογος αὐτὸς τελειώνει μὲ μιὰ φράση πολὺ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν τύχη τῶν ἐγγράφων αὐτῶν: *ταῦτα πάντα ἐνεμβλήθησαν [sic] εἰς τὰ σακκούλια ὡς ἄχρηστα*. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι ὅλα τὰ ἐγγραφα πὺ μνημονεύει ὁ κατάλογος ἔχουν χαθῆ, καί, φυσικὰ, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὸ ἐγγραφο *περὶ τῶν κδ' τρικεφάλων*.

Ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ γιὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Ἰωάννης (1118 - 1143) ἡ ποσότητα σιταριοῦ πὺ ἔπαιρνε ἡ μονὴ Πάτμου ἀπὸ τὸ ἀκρόστιχον *Κοίτης* αὐξήθηκε: τὸ σχετικὸ *χρυσόβουλλον σιγίλλιον* τοῦ Ἰωάν-

1. MM σελ. 44 - 49, ἀρ. 13.

2. Ὁ θάνατος τοῦ ὀσίου Χριστοδοῦλου τοποθετεῖται στὸ διάστημα μετὰ τὴν 15 Μαρτίου τοῦ 1093 καὶ πρὶν ἀπὸ τίς 5 Μαρτίου τοῦ 1094. Βλ. Ε. Β ρ α ν ο ῦ σ η, Πρόσταξις Μανουήλ, σελ. 81, σημ. 11.

3. Διαθήκη ὀσίου Θεοκτίστου, MM σελ. 106 - 107.

4. MM σελ. 100.

5. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς εἶχε ἀπολύσει δ' ὁ διαφορετικὰ ἐγγραφα: τὸ πρῶτο (χρυσόβουλλος λόγος) παραχωροῦσε στὸν Ἰωσήφ Ἰασίτη καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς Πάτμου μόνο 300 μοδίους σιτάρι καὶ τὸ δεύτερο (χρυσόβουλλον σιγίλλιον) ἔδινε στοὺς διαδόχους τοῦ Ἰωσήφ Ἰασίτη 300 μοδίους σιτάρι καὶ 24 νομίσματα. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν τὸ εἶχε ἀντιληφθῆ ὁ D o I - g e r, ὁ ὁποῖος ἀναγράφει (Regesten, ἀρ. 1170) ὅτι μὲ ἓνα μόνο χρυσόβουλλον σιγίλλιον πρὸς τὸν Ἰωσήφ Ἰασίτη ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε παραχωρήσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς 300 μοδίους σιτάρι καὶ 24 νομίσματα.

νη, πού σώζεται στο πρωτότυπο¹, παρέχει στή μονή, ἐκτός ἀπό τὰ 24 νομίσματα καί τούς 300 μοδίους σιταριοῦ, καί ἄλλους 100 μοδίους. Ὡστόσο, ἄλλη μαρτυρία, πού παραδίδει ἡ διαθήκη τοῦ καθηγούμενου Θεοκτίστου², μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης εἶχε παραχωρήσει στή μονή Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου προσθήκη, ὅχι μόνον 100, ἀλλά 200 μοδίων σιταριοῦ³. Εἶναι φανερό πὼς οἱ μοναχοί, μετὰ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1119, εἶχαν πετύχει ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀπόλυση καί ἐνὸς δευτέρου ἐγγράφου, πού παραχωροῦσε ἄλλους 100 μοδίους σιτάρι (σύνολο: 300+100+100=500 μοδίους). Τὸ δεύτερο αὐτὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη δὲν ἔφτασε στὰ χέρια μας. Ἀσφαλῶς βρισκόταν κι αὐτὸ στὰ «σακκούλια» μὲ τὰ ἔγγραφα πού χάθηκαν.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη, ὅταν στέφεται βασιλιάς ὁ Μανουήλ (1143 - 1180), ἡ Πάτμος λαβαίνει, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ καθηγούμενου Θεοκτίστου, ἄλλους 200 μοδίους καί ἄλλα κδ' νομίσματα, δηλ. σύνολο (500+200=)700 μοδίους καί (24+24=)48 νομίσματα⁴. Αὐτὸ θὰ ἔγινε λίγο μετὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Μανουήλ, τὸ 1143. Συνήθως οἱ μοναχοὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν κάθε βασιλιά νὰ ἐπικυρώσῃ καί νὰ αὐξήσῃ τὰ δικαιώματα καί τὰ προνόμιά τους εὐθὺς μόλις ἀνέβαινε στὸ θρόνο. Ἀλλὰ τὸ 1176 οἱ ἀρμόδιοι ἀρνοῦνται νὰ παραδώσουν στὸν καθηγούμενο τῆς Πάτμου τὸ καθιερωμένο σιτάρι. Καί συμφωνοῦν νὰ λαβαίνῃ ἡ μονή, ἀντὶ γιὰ σιτάρι, 2 λίτρες χρυσοῦ. Τὴ συμφωνία αὐτὴ τὴν ἐπικυρώνει μὲ βασιλικὴ πρόσταξη (1176) ὁ Μανουήλ⁵. Ἀπὸ ἐκεῖ καί πέρα οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι συγκεχυμένες. Ἴσως ἡ κατάσταση αὐτὴ νὰ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1204, ὅποτε ἡ Κρήτη πέφτει στὰ χέρια τῶν Βενετῶν. Τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Πάτμου δὲν ἔχουν καμιά μαρτυρία γι' αὐτό.

Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ θὰ πρέπη νὰ ἐνταχθοῦν ὅσα μᾶς λέει ἡ διαθήκη τοῦ Σάββα γιὰ κάποιον *σιγίλλοχρυσόβουλλον* τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Ἀλεξίου. Ἐκτός ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Α' Κομνηνό, ἄλλο βασιλιά Ἀλέξιο πού νὰ φρόντισε ὥστε νὰ δοθῇ στοὺς μοναχοὺς τῆς Πάτμου σιτάρι ἀπὸ τὴν Κρήτη, δὲν γνωρίζω. Στὴν ταραγμένη βασιλεία τοῦ Ἀλεξίου

1. MM σελ. 99 - 101, ἀρ. 14. D ö l g e r, Regesten, ἀρ. 1296.

2. Διαθήκη Θεοκτίστου, MM σελ. 107.

3. ... εἰσηλθον (ἐγὼ ὁ Θεόκτιστος) αὐθις μετὰ τῶν ὑπ' ἐμὲ ἀδελφῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ ἐπορισάμεθα παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου προσθήκην σίτων μοδίων διακοσίους δι' ἐγγράφου προσταξέως, ἤγουν σιγίλλιον... (MM σελ. 107).

4. Διαθήκη Θεοκτίστου, MM σελ. 107. D ö l g e r, Regesten, ἀρ. 1339. MM σελ. 117.

5. Πρόκειται γιὰ τὴ βασιλικὴ πρόσταξη τοῦ 1176, πού οἱ MM τοποθετοῦσαν στὸ 1161. Βλ. Ε. Β ρ α ν ο ὄ σ η, Πρόσταξις Μανουήλ, σελ. 78 κέ.

Β' (1180 - 1183) δὲν ἔγινε καμιὰ τέτοια ἐνέργεια, ἀπ' ὅσο μαρτυροῦν τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχιείου τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἐξάλλου καὶ ἄλλα στοιχεῖα ποῦ μᾶς δίνει ἡ περικοπὴ αὐτῆ τῆς διαθήκης τοῦ Σάββα πείθουν ὅτι πρόκειται γιὰ χρυσόβουλλο ποῦ ἀπέλυσε ὁ Ἀλέξιος Α'. Ὁ Σάββας ἀναφέρει στὴ διαθήκη του:

α) Ὅτι ὁ — μακαρίτης παῖς — βασιλιάς Ἀλέξιος χορήγησε *σιγιλλοχρυσόβουλλον*, γιὰ νὰ λαβαίνει ἡ μονὴ ἀπὸ τὴν Κρήτη 300 μοδίους σιτάρι καὶ 24 νομίσματα. Ἀλλά, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ποσό, 300 μοδίους σιτάρι καὶ 24 νομίσματα, ἔδινε ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός στὴν Πάτμο μὲ χρυσόβουλλον *σιγίλλιον* ποῦ ἔχει χαθῆ.

β) Ὅτι ὁ καθηγούμενος Σάββας ἔκανε μάταιες προσπάθειες νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο περισσότερα.

γ) Ὅτι ὅμως, μὲ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἡγαπημένου αὐτοῦ μαθητῆ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, προστάτου τῆς μονῆς — αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει, νομίζω, ἡ φράση ὡς ὁ θεὸς εὐδόκησε κλπ. — λαβαίνει τώρα ἡ μονὴ περισσότερα ἀπὸ τοὺς 300 μοδίους καὶ τὰ 24 νομίσματα ποῦ εἶχε δώσει ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνός.

Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναπτύξαμε ὡς ἐδῶ, ὁ Σάββας ζῆ στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ. Συμπίπτει δηλ. χρονικὰ καὶ μπορεῖ νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸ μαθητῆ τοῦ Χριστοδούλου ποῦ ἀναφέρει τὸ Ἐγκώμιο τοῦ Ἀθανασίου. Καὶ γράφει τὴ διαθήκη του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξίου (1118), καὶ μάλιστα δταν ἔχουν παραχωρηθῆ νέες «δόσεις» σιταριοῦ στὴ μονὴ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Κομνηνόν, ποῦ ἀχρήστευαν (καθιστοῦσαν οὐδαμινόν) τὸ τελευταῖο *σιγιλλοχρυσόβουλλον* τοῦ Ἀλεξίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ διαθήκη τοῦ Σάββα εἶναι ἀσφής. Ἔτσι, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρομε ἂν μὲ τίς νέες προσθήκες ὁ Σάββας ἐννοῆ τὴν προσθήκη τῶν 100 μοδίων (χρυσόβουλλο τοῦ 1119) ἢ τῶν 200 μοδίων σιταριοῦ (:) ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κομνηνόν.

Ἐδῶ μᾶς βοηθοῦν οἱ πληροφορίες ποῦ δίνει στὴ διαθήκη του μὲ πολλὴ ἀπλοχεριὰ ὁ μετὰ τὸν Σάββα καθηγούμενος Πάτμου Θεόκτιστος. Ὁ Θεόκτιστος ἀναφέρει:

α) Ὅτι ἔγινε καθηγούμενος μετὰ τὴν ἐκουσία παραίτηση τοῦ Σάββα.

β) Ὅτι διετέλεσε καθηγούμενος — ὁ Θεόκτιστος, φυσικὰ ὡς τότε ποῦ συντάσσει τὴ διαθήκη του (1157 - 8) — ἐπὶ τριάντα χρόνια περίπου, δηλ. στὸ διάστημα ποῦ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὸ 1127/8 ὡς τὸ 1157/8 περίπου.

γ) Ὅτι ἐνῶ ἦταν ἐκεῖνος καθηγούμενος (ὁ Θεόκτιστος) ὁ βασιλιάς Ἰωάννης ὁ Κομνηνός ἀνέβασε τὴν παροχὴ τοῦ σιταριοῦ στὴ μονὴ ἀπὸ τὴν Κρήτη σὲ 500 μοδίους, δηλ. προκάλεσε τὴν ἀπόλυση τοῦ δ ε υ τ έ ρ ο υ χρυσοβούλλου τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ.

Ἄπο ὅσα παραδίδει ὁ Θεόκτιστος συμπεραίνομε ὅτι γιὰ κάποιον — ἄγνωστο σὲ μᾶς — λόγῳ, ὁ Σάββας παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἡγουμενεία τῆς μονῆς γύρω στὰ 1127/8· τότε πάνω κάτω γίνεται καθηγούμενος ὁ Θεόκτιστος. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἐπὶ Θεοκτίστου ἀπολύεται τὸ δεύτερο ἔγγραφο τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ γιὰ παροχὴ 500 μολίων σιταριοῦ, ὁ Σάββας πρέπει νὰ ὑπονοῇ τὸ π ρ ὦ τ ο ἔγγραφο τοῦ Ἰωάννη, τὸ χρυσοβούλλον σιγίλλιον τοῦ Ἰουλίου 1119. Ἄρα γράφει τὴ διαθήκη του μ ε τ ἄ τὸ 1119 καὶ π ρ ἰ ν ἀπὸ τὸ 1127/8. Πιθανότερος χρόνος συντάξεως τῆς διαθήκης εἶναι ὁ χρόνος λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1127/8, ὅποτε καὶ παραιτήθηκε καὶ εἶχε λόγους νὰ γράψῃ διαθήκη.

Οἱ μοναχοὶ Νεόφυτος καὶ Γρηγόριος. Ἐφ' ὅσον καταλήξαμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Σάββας ζῆ στὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ ΙΒ' αἰ., μπορούμε νὰ ταυτίσουμε ἴσως καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρει στὴ διαθήκη του. Καὶ πρῶτα τὸν μοναχὸ Νεόφυτο. Στὴ διαθήκη τοῦ Σάββα μνημονεύεται ὁ Νεόφυτος ὡς «γέρων Νεόφυτος», ὡς «τιμιώτατος γέρων» μὲ ἄλλους δύο «γέροντας» μοναχοὺς, τὸν Γρηγόριο καὶ τὸν Λαβρέντιο¹. Ἐξάλλου, στὸ κάτω μέρος τῆς διαθήκης τοῦ Σάββα ὑπάρχει τὸ *σίγνον Νεοφύτου, τοῦ γ ε ν ο μ ε ν ο ν ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς*.

Ὁ ἴδιος ἀσφαλῶς Νεόφυτος παραδίδει στὸν στρατηγὸ καὶ προνοητὴ Σάμου Εὐστάθιο τὸν Χαρσιανίτη βασιλικὴ πρόσταξι τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1087 σχετικὰ μὲ τὴ νῆσο Λειψὼ καὶ προάστια τῆς Λέρου ποὺ εἶχε χαρίσει ὁ αὐτοκράτωρ στὴ μονὴ Θεοτόκου τῆς Κῶ².

Ὅπως εἶδαμε, ὁ ὅσιος Χριστόδουλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὴν Πάτμο ἀναφέρει — καὶ μάλιστα πρῶτον στὴ σειρὰ — τὸν μοναχὸ Νεόφυτο. Στὸν κωδικοκλό του ὁ ἰδρυτὴς τῆς μονῆς Πάτμου ὀρίζει κάποιον Νεόφυτο *δοχειάριον* τῆς μονῆς³. Ἐξάλλου ὁ Θεοδόσιος, ποὺ ὁ Χριστόδουλος μὲ τὴ διαθήκη καὶ τὸν κωδικοκλό του τὸν ὀρίζει διάδοχό του στὴν ἐξουσία καὶ στὴν κυριότητα τῆς μονῆς Πάτμου, ἀπευθύνει τὸ ἔγγραφο παραιτήσεως ἀπὸ τὰ δικαιώματά του αὐτὰ πρὸς

1. MM σελ. 245: ... μετὰ τὴν τοῦ καθηγουμένου παρέλευσιν καὶ τῶν τριῶν γερόντων, τοῦ τε τιμιωτάτου γέροντος κυροῦ Ν ε ο φ ὕ τ ο ν καὶ τοῦ μοναχοῦ Λαβρεντίου καὶ τοῦ μοναχοῦ κυροῦ Γρηγορίου, ὅπερ ἀνεύχομαι... κλπ.

2. MM σελ. 34: Κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα τῆς ἐνισταμένης δεκάτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ζφῆε', τιμία [...] πρόσταξις [...] προεκομίσθη [...] ἐμοὶ Εὐσταθίῳ [...] παρὰ Γερασίου, Ν ε ο φ ὕ τ ο ν καὶ Λεοντίου τῶν [...] ἀπὸ τῆς μονῆς τοῦ [...] κυροῦ Χριστοδούλου...

3. MM σελ. 86.

ὡμᾶς Νεόφυτον μοναχόν, Γρηγόριον μοναχόν καὶ τοὺς λοιποὺς μοναχοὺς¹.

Ἡ συνεχῆς αὐτῆ μνεῖα τοῦ Νεοφύτου τιμητικὰ πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους μοναχοὺς, καὶ κυρίως τὸ γεγονός ὅτι στὴ διαθήκη τοῦ Σάββα δὲν ἀναφέρεται ὡς διάδοχος τοῦ Σάββα², ἀλλὰ ὡς τιμιώτατος μοναχὸς μὲ τοὺς ἄλλους δυὸ γέροντας, μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Νεόφυτος εἶχε διατελέσει καθηγούμενος τῆς Πάτμου πρὶν ἀπὸ τὸν Σάββα, καὶ ὅτι, ἴσως, λόγω ἡλικίας εἶχε παραιτηθῆ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα αὐτό. Πότε ἕμως ἔγινε καθηγούμενος ὁ Νεόφυτος καὶ γιὰ πόσο διάστημα, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε.

Ὁ μοναχὸς Γρηγόριος τῆς διαθήκης ἴσως μπορεῖ νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸν μοναχὸ Γρηγόριο ποὺ ἀναφέρει ὁ Θεοδόσιος στὸ ἔγγραφο ἀποτάξεώς του μετὰ τὸν Νεόφυτο.

Ἡ μονὴ Ἀσωμάτου. Ὁ Σάββας ξόδεψε πολὺ χρόνο καὶ πολὺ χρῆμα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς μονῆς Ἀσωμάτου, ποὺ περιελάμβανε, ὅπως παραδίδει ἡ διαθήκη του, ἐκκλησία, κελιά, ληνόν, ἀποθήκες, φραγμόν, *περιβολίτζιν* καὶ *κηπίτζιν*. Ὅλα αὐτά, καὶ μάλιστα τὸ ὅτι ὁ Σάββας φροντίζει εἰδικὰ ὥστε νὰ ὑπάρχουν πάντα στὴ μονὴ αὐτὴ μόνιμα δύο ἐμπιστοὶ του μοναχοί, ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μονὴ Ἀσωμάτου βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στὶς εἰκόνες ποὺ ὁ ὅσιος Χριστόδουλος κληροδοτοῦσε στὴ μονὴ Πάτμου ὑπῆρχε καὶ εἰκὼν ὁ Ἀσώματος³ ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς Ἀσωμάτου. Πιθανότατα ἡ μονὴ αὐτὴ βρισκόταν κοντὰ στὸ σημερινὸ κάθισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅπου ὡς σήμερα διατηρεῖται («κάθισμα τῶν Ἀσωμάτων») μὲ ἐκκλησιά, ἐρείπια κελιῶν καὶ κῆπο. Φαίνεται ὅτι παλαιότερα, σὲ τοιχογραφία τοῦ δυτικοῦ κλίτους τῆς ἐκκλησίας, σωζόταν τοιχογραφία ποὺ παρίστανε τὸν κτίτορα Σάββα νὰ προσφέρῃ ναῦδροιο στὸν Ἀρχάγγελο⁴. Σήμερα οἱ τοῖχοι τοῦ μικροῦ ναοῦ εἶναι ἀσβεστωμένοι. Ἐκτὸς ἕμως ἀπ' αὐτό, ὅλα τὰ κτίσματα, καὶ ὁ ναός, φαίνονται πολὺ μεταγενέστερα.

1. MM σελ. 90. Οἱ MM δὲν διάβασαν σωστά· μιὰ σειρὰ ἀποσιωπητικῶν μετὰ τὴ λέξη *Νεόφυτον* εἶναι παραπλανητικὴ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἐγγράφου ἔχει ἀποκοπῆ ἓνα κομμάτι χαρτιοῦ. Ὡστόσο στὸ γραμμένο μέρος δὲν ὑπάρχει χῶρος γιὰ περισσότερες ἀπὸ μιὰ λέξη. Ἐξάλλου ἀπὸ σωζόμενο παλιὸ ἀντίγραφο τοῦ ἐγγράφου διαβάζουμε μετὰ τὸ *Νεόφυτον* τὴ λέξη *μοναχόν*.

2. Βλ. τὸ σχετικὸ χωρίο παραπάνω στὴν σελ. 223, σημ. 2.

3. Διαθήκη ὁσίου Χριστοδούλου, MM σελ. 84.

4. Π. Κρητικοῦ, Πατριακὰ Τοπωνύμια, Ἀθήνα 1961, σελ. 91 - 92 (— Δωδεκ. Ἀρχεῖον 2 [1956] σελ. 133 - 134).

Ὁ μοναχὸς Θεόκτιστος. Ὁ Σάββας μὲ τὴ διαθήκη του τοποθετεῖ κάποιον μοναχὸ Θεόκτιστο στὴ νέα μονὴ τοῦ Ἄσωμάτου *ἵνα ἡσυχάζῃ καὶ ψάλλῃ τὸ εὐκτήριον [...] καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ*¹... Ἡ θέση αὐτὴ ἦταν προνομιακὴ, ἀν ἀναλογιστοῦμε πὼς ὁ Σάββας θὰ ἀνέθετε τὴ μονὴ πού ἱδρυσε μὲ τόσους κόπους σὲ πρόσωπο τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του καὶ μάλιστα σὲ *γραμματισμένον*² — προσὸν πού ὁ ἴδιος ὁ Σάββας θεωρεῖ ἀπαραίτητο γιὰ ὅποιον θ' ἀναλάμβανε τὰ καθήκοντα αὐτά. Ὁ Σάββας μὲ τὴ διαθήκη του χαρίζει στὸν Θεόκτιστο ἕνα «πατερικὸν» ἀπὸ τὰ βιβλία του — μεγάλη τιμὴ γιὰ ἕναν νεαρὸ μοναχό.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Θεόκτιστος ἦταν μορφωμένος καὶ ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Σάββα. Ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸν κατηγοούμενο Θεόκτιστο, πού διαδέχθηκε, στὰ 1127/8, τὸν Σάββα στὴν ἡγουμενεῖα τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ παραπάνω, καταλήγουμε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

α) Ὁ κατηγοούμενος Σάββας τῆς διαθήκης πού σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μπορεῖ νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸν ὁμώνυμο μαθητὴ τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου.

β) Ἡ διαθήκη του γράφτηκε ὄχι τὸν ΠΓ' - ΙΔ' αἰ., ἀλλὰ μετὰ τὸ 1119 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1127/8 περίπου, ὅποτε εἶχε παραιτηθῆ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του ὁ Σάββας.

γ) Πρὶν ἀπὸ τὸν Σάββα ὑπῆρξε ἄγνωστος ὡς σήμερα κατηγοούμενος τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὁ μοναχὸς Νεόφυτος, πιθανότατα παλιὸς σύντροφος τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου.

δ) Ἡ βιβλιοθήκη πού ἀναφέρεται στὴ διαθήκη τοῦ κατηγοουμένου Σάββα εἶχε ἀπαρτισθῆ πιθανότατα κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ὁσίου.

B.I.E., Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν

ΕΡΑ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

1. MM σελ. 294.

2. MM σελ. 244 : *μετὰ δὲ τὴν τούτων παρέλευσιν οἱ μέλλοντες προσκαθέσθαι ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ Θεοῦ ἐκδουλεύειν καὶ ψάλλειν ἵνα ἐστὶν ἐξάπαντος ὁ εἰς γ ρ α μ α τ ι σ μ ἔ ν ο ς διὰ τὸ ψάλλειν τὴν ἐκκλησίαν...*